

А.С. Сідарэнка (г. Магілёў, Беларусь)

СІНТАКСІЧНЫЯ ЭМАТЫВЫ **(на матэрыяле перакладаў мастацкіх твораў** **англамоўных аўтараў на беларускую мову)**

Артыкул прысвечаны праблеме моўнай рэпрэзентацыі эмоцый у лінгвістыцы. Разглядаецца адзін з асноўных спосабаў моўнай рэпрэзентацыі эмоцый чалавека – спосаб выражэння – на матэрыяле перакладаў мастацкіх твораў англамоўных пісьменнікаў на беларускую мову. Дэталёва апісваюцца і сістэматызуюцца сінтаксічныя сродкі выражэння эмоцый (сінтаксічныя эматывы), вылучаныя ў выніку аналізу фактычнага матэрыялу.

The article is devoted to the problem of language representation of emotions. The author studies thoroughly one of the main methods of language representation of human emotions – the method of expression of emotions – based on the fiction translated from English into Belarusian. As a result of the fiction analysis syntactical means of expression of emotions are described and classified.

У рэчышчы сучаснай антрапацэнтрычнай навуковай парадыгмы пад уплывам псіхалагічных даследаванняў адчувальна ўзрасла цікавасць лінгвістаў да эмацыянальнай сферы чалавека і спецыфікі яе адлюстравання ў мове і маўленні. Больш за тое, у расійскім мовазнаўстве нават узнік асобны напрамак – эматыялогія (або лінгвістыка эмоцый), які, хоць і аформіўся параўнальна нядаўна, займае сваё асаблівае месца ў лінгвістыцы, працягвае актыўна развівацца і прыцягвае ўвагу да праблемы вербалізацыі эмоцый даследчыкаў усяго свету. Нягледзячы на шматлікія працы і вялікія дасягненні эматыялогіі, па-ранейшаму застаецца шэраг нявырашаных пытанняў, сярод якіх варта адзначыць адсутнасць згоды лінгвістаў наконт крытэрыяў вылучэння эматыўных адзінак мовы, якія служаць для выражэння эмацыянальных перажыванняў чалавека.

У вузкім сэнсе слова, выражэнне эмоцый разглядаецца як адзін з трох асноўных спосабаў моўнай рэпрэзентацыі эмоцый (разам з апісаннем і намінацыяй), звязаны з маўленчымі рэакцыямі, якія носяць спонтанны характар і цалкам не ўсведамляюцца суб'ектам эмоцыі. Выражэнне эмоцый заўсёды зыходзіць ад суб'екта эмоцыі і непасрэдна адлюстроўвае яго эмацыянальны стан у пэўны момант.

Трэба адзначыць, што выражэнню эмоцый у айчынным мовазнаўстве прысвечаны працы А.В. Доўгаль [гл. 3; 4], у якіх падрабязна апісваюцца і сістэматызуюцца праз функцыянальна-семантычнае поле рознаўзроўневыя сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове, падаецца тыпалогія эматыўных лексем з улікам іх дыферэнцыяльных прымет, а таксама класіфікацыя і дэталёвая характарыстыка эматыўных выказванняў. У межах дадзенага даследавання возьмем прапанаваную А.В. Доўгаль тыпалогію эматыўных выказванняў за аснову пры распрацоўцы ўласнай класіфікацыі сінтаксічных сродкаў выражэння эмоцый (сінтаксічных эматываў), улічваючы выяўленыя ў прааналізаваных тэкстах выпадкі перадачы эмацыянальных перажыванняў персанажаў.

Аналіз мастацкіх твораў (усяго было прааналізавана 122 тэксты) дазваляе вылучыць наступныя сінтаксічныя эматывы:

1) выклікавыя выказванні (выклічнікі, ужытыя ў якасці асобных эматыўных выказванняў), напр.:

– *Ох-ох!* – *уздыхнуў Квейд* (Ф. Грубер “Спытайце ў мяне яшчэ”); – *Ого!* – *вырвалася ў Роберта, калі ён дакрануўся да жонкі* (Дж.Х. Форд “Горкі хлеб”); *Сілы нябёсны!* – *было адзіным выяўленнем яго пачуццяў* (Г. Уэлс “Чалавек, які ўмеў рабіць чуды”);

2) інвектыўныя выказванні (*каб яго чорт узяў; хай яно ўсё коціцца да д'ябла; чорт яго ведае; каб яно страхла*), напр.:

– *Але чорт яго бяры!* *Ён жа з Цюдараў* (Г. Уэлс “Мроя пра Страшны Суд”); – *Каб яго чорт узяў!* – *ускрыкнуў Джордж Уайт* (У. Фолкнер “Пах вербены”); – *Чорт бы вас пабраў!* – *закрываў чалавек у халаце, павярнуўшыся да Алівера* (Ф. Грубер “Спытайце ў мяне яшчэ”);

3) эматыўныя выказванні. Упершыню эматыўныя выказванні як асобы камунікатыўны тып былі вылучаны і апісаны ў працах Л.А. Піятроўскай [гл. 6; 7]. У сучаснай лінгвістыцы падобныя выказванні разглядаюцца як «замацаваныя формы выражэння катэгорыі эматыўнасці» [2, с. 6]. Эматыўныя выказванні падзяляюцца на два тыпы: эматыўныя выказванні са спецыялізаванымі маркёрамі эматыўнасці (часціцамі) і эматыўныя выказванні, якія будуцца паводле пэўных (тыпізаваных) мадэляў [гл. 7].

3.1. эматыўныя выказванні, пабудаваныя паводле пэўных сінтаксічных мадэляў. Трэба адзначыць, што ў лінгвістычнай літаратуры мадэль разумеецца як «мінімальна дастатковае прэдыкатыўнае спалучэнне ўзаемаабумоўленых кампанентаў, якое ўтварае камунікатыўную адзінку з вызначаным тыпавым

значенням» [5, с. 98]. Сінтаксічныя мадэлі для такога тыпу выказванняў належаць да несвабодных сінтаксічных структур, істотнай асаблівасцю якіх з'яўляецца тое, што «гэта сінтаксічная адзінка не ўзнаўляецца, як, напрыклад, лексічныя фразеалагізмы, а будзецца» [1, с. 39]. Але будзецца, як адзначае А.В. Доўгаль, «не падпарадкоўваючыся сінтаксічным законам утварэння сказа і фарміравання яго значэння» [3, с. 52]. У прааналізаваных тэкстах былі вылучаны эматыўныя выказванні, пабудаваныя паводле наступных сінтаксічных мадэляў:

а) 'Які, якая, якое, як + найменні эмоцый – назоўнікі / словы катэгорыі стану' (звычайна выражае эмоцыю адпаведна той, што называецца), напр.:

радасць: *Якое шчасце, што гэтага ўдалося пазбегнуць!* (Ш.П. Гілман "Жоўтыя шпалеры"); раздражненне: *Які жах! Прыйдзеца ісіці* (Г.Е. Бэйц "Магчыма, мы яшчэ сустрэнемся..."); шкадаванне: *Як шкада, што сёння няшмат публікі!* (Дж. Джойс "Прыкрае здарэнне");

б) 'Які, якая, якое, якія + назоўнік' (выражае радасць, задавальненне або захапленне), напр.:

Якая прыгажосць! Вось бы мне такі! (Ш.П. Гілман "Жоўтыя шпалеры"); *Якая страснасць! Які агонь!* (О. Хакслі "Румяны");

в) 'Які, якая, якое, якія + прыметнік + назоўнік' (выражае задавальненне, захапленне або здзіўленне), напр.:

Якая грандыёзная задума! (У. Фолкнер "Разарый"); *Якая нечаканая ўдача! Я здабыў патрэбную інфармацыю хутчэй, чым можна было чакаць* (А.К. Дойл "Рытуал Масгрэйваў"); *Якая чароўная забава для моладзі, містэр Дарсі!* (Дж. Остэн "Пыха і перадузятасць");

г) 'Як + прыслоўе + дзеяслоў + назоўнік/займеннік' (выражае задавальненне, захапленне), напр.:

– *Як прыгожа выглядае адгэтуль вёска, – сказаў ён* (У. Мэкін "Зялёныя горы"); *Як добра вы пажартавалі, пабываўшы ранкам у Нэзэрфілдзе і нічога нам не сказаўшы!* (Дж. Остэн "Пыха і перадузятасць");

г) 'Такі, такая, такое, так + найменні эмоцый – назоўнікі / словы катэгорыі стану' (выражае эмоцыю адпаведна той, што называецца), напр.:

Гэта так цікава, гадзінамі я адчуваю спакой (Ш.П. Гілман "Жоўтыя шпалеры");

д) 'Такі, такая, такое, такія + прыметнік + назоўнік' (выражае захапленне або здзіўленне), напр.:

– *Тады давай будзем жыць унізе, там такія цудоўныя пакоі!* – *напрасіла я.* (Ш.П. Гілман "Жоўтыя шпалеры"); *Ні ў кога раней я не бачыла такіх цудоўных манераў...* (Дж. Остэн "Пыха і перадузятасць");

е) 'Ну і + найменні эмоцый – назоўнікі / словы катэгорыі стану' (выражае эмоцыю адпаведна той, што называецца), напр.:

Ну і агідна ж тут! (Р. Кіплінг "На краі безданы");

ж) 'Ну і + назоўнік' (выражае здзіўленне), напр.:

Ну і відовішча! (Ч. Букоўскі “Я кахаю цябе, Альберт”); *Божа, Рыта, ну ў яго і пальцы былі!* (Р. Карвэр “Бамбіза”); *Паслухайце, як вые вецер! Ну і пачка!* (А. Крысці “З’яўленне містэра Кіна”);

з) ‘*Ну, вось* + прыназоўнік + *і* + (назоўнік) + (дзеяслоў)’ (выражае задавальненне, радасць), напр.:

– *Ну, вось мы і ў Тыбет едем, – весела сказала Жонка...* (Р. Кіплінг “На краі бездані”); – *Ну, вось я й кароль джаза, – падумаў Хокі Мокі...* (Д. Бартэльмі “Кароль джаза”);

і) ‘*Што* + *за* + (прыметнік) + назоўнік’ (выражае здзіўленне, абурэнне або роспач), напр.:

здзіўленне: *Што за пякельны голас!* (Г. Уэлс “Мроя пра Страшны Суд”); абурэнне: *Гэтыя мужчыны... Што за свінства!* (О. Хакслі “Румыны”); роспач: *Што за жыццё, божа мой, што за жыццё!* (О. Хакслі “Румыны”);

к) ‘*Вось дык* + назоўнік’ (выражае здзіўленне, абурэнне або раздражненне), напр.:

Вось дык справы! (Р. Дал “Ягня на бойні”); *Карлье адкашліваўся і казаў з салдацкай інтанацыяй: “Вось дык бздуры!”* (Дж. Конрад “Аванпост прагрэсу”);

м) ‘*Наколькі* + прыметнік + (дзеяслоў) + назоўнік’ (выражае здзіўленне, абурэнне, горыч, адчай), напр.:

Усемагутны божа, наколькі подлымі могуць быць некаторыя людзі! (А. Мальц “Смех уначы”); *Вы не можаце сабе ўявіць, наколькі жахлівы час, вы, чый досвед абмяжоўваецца імгненнем паміж калыскай і магілай!* (А.К. Дойл “Пярсцёнак Тота”);

л) ‘*Але ж* + прыназоўнік + *і* + назоўнік’ (выражае гнеў, пагарду), напр.:

– *Але ж ты і круцель, – сказала яму* (С.Д. Хэмет “Ліпучка для мух”); *Але ж ты і спрытнога! Нашто ты мяне ўблытаў?* (там жа);

3.2. эматыўныя выказванні са спецыялізаванымі маркёрамі эматыўнасці. Маркёрамі эматыўнасці называюцца «кампаненты эматыўных выказванняў, якія ўтвараюць іх эмацыянальную рамку» [6, с. 24]. «Рамачныя» кампаненты можна «вычленіць са структуры выказвання, і пры гэтым само выказванне не стане аграматычным, але зменіцца яго камунікатыўная мэта» [3, с. 64]. Напрыклад, *Хіба ня курыш?* (Р. Крудэн “Людзі патрэбны”) – *Ня курыш?*; першае выказванне мае эмацыянальную афарбоўку (выражае здзіўленне з дапамогай часціцы *хіба*), другое – з’яўляецца эмацыянальна нейтральным пытаннем.

Сярод эматыўных выказванняў з маркёрамі эматыўнасці (пэўныя часціцы) можна вылучыць наступныя тыпы:

а) выказванні з часціцай *хіба* (выражаюць здзіўленне, гнеў, адчай), напр.:
гнеў: – *Хіба я не стаяў тут усю ноч! – крычаў ён* (Р. Крудэн “Людзі патрэбны”);
раздражненне: *Хіба ён можа прымаць роды на калідоры!* (Дж.Х. Форд “Горкі хлеб”);
захалпенне: *Ну, хіба не маленькі гэта гарлапан!* (А. Мальц “Смех уначы”);

б) выказванні з часціцай *няўжо* (выражаць здзіўленне, абурэнне, пагарду), напр.:

пагарда: *Шукаць ліхвяроў – ваша парада. Няўжо вы думаеце, што я паслухаюся вашай парады, парады злодззя?* (Ф.Б. Гарт “Скрадзены парт-сігар”); здзіўленне: *Няўжо ніводнага сведкі?! Няўжо нішто не бачыў?!* (Дж.К. Оўтс “Дзяўчына з падбітым вокам”);

в) выказванні з часціцай *як* (выражаюць здзіўленне, абурэнне або незадавальненне), напр.:

незадавальненне: *Ты забылася пакласці маю блакітную вярэную сукенку! Як можаеш ты быць такой неразумнай, Сафія?* (О. Хакслі “Румяны”); здзіўленне: *Але як яна магла апусціцца так нізка!* (Дж. Джойс “Прыкрае здарэнне”);

г) выказванні з часціцай *што* (выражаюць здзіўленне), напр.:

А што – гэта грэх, ойча? (Ш. О’Фаалайн “Грэшніца”); *Вы што, жартуеце?* (Э.С. Гарднер “Ключ да загадкі раскіданых рубінаў”);

д) выказванні з часціцай *ды* (выражаюць здзіўленне, раздражненне, незадавальненне), напр.:

здзіўленне: *Ды ты што?!* (Х. Баркер “Чорны туз няшчасця”); незадавальненне: *Ды кіньце вы пра гэта!* (там жа).

Такім чынам, выражэнне эмоцый звязана з моўнай рэпрэзентацый непасрэдных, спантаных рэакцый суб’екта на пэўную жыццёвую сітуацыю або знешняе ўздзеянне. Да сінтаксічных эматываў, якія былі выяўлены ў прааналізаваных тэкстах перакладаў твораў англамоўных аўтараў на беларускую мову, належаць наступныя моўныя адзінкі: выклічнікавыя (выклічнікі, ужытыя ў якасці асобных эматыўных выказванняў) і інвектыўныя выказванні, эматыўныя выказванні, пабудаваныя паводле пэўных сінтаксічных мадэляў (*‘Які, якая, якое, якія + назоўнік’*; *‘Такі, такая, такое, такія + прыметнік + назоўнік’*; *‘Ну і + назоўнік’*; *‘Што + за + (прыметнік) + назоўнік’* і інш.) і эматыўныя выказванні са спецыялізаванымі маркёрамі эматыўнасці (з часціцамі *хіба, няўжо, ды, як, што*).

Спіс літаратуры

1. Величко, А.В. Фразеологизированные структуры русского предложения / А.В. Величко // Книга о грамматике: Русский язык как иностранный: уч. пособ. / А.В. Величко [и др.]; под ред. А.В. Величко. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 2004. – С. 37–53.
2. Джонг, Р.-Х. Эмотивные высказывания в языке современных газет : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Р.-Х. Джонг; С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 1999. – 20 с.
3. Доўгаль, А.В. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове / А.В. Доўгаль. – Мінск : Тэхналогія, 2008. – 175 с.
4. Доўгаль, А.В. Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А.В. Доўгаль. – Мінск, 2006. – 176 л.

5. **Золотова, Г.А.** Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 366 с.
6. **Пиотровская, Л.А.** Эмотивные высказывания в современном русском языке : уч. пособ. к спецкурсу / Л.А. Пиотровская. – СПб. : Образование, 1993. – 72 с.
7. **Пиотровская, Л.А.** Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования (на материале русского и чешского языков) : монография / Л.А. Пиотровская. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1994. – 146 с.